

Zákon o trvalém usídlení kočujících osob

V říjnu 1958 byl schválen zákon č. 74/1958 o trvalém usídlení kočujících osob, pomocí kterého se cílilo trvalé usazení Romů (ač nebyli v zákoně vysloveně zmíněni). Zákon jim měl napomoci najít „vhodné“ zaměstnání a „výchovnými prostředky působit k tomu, aby se staly řádnými pracujícími občany“. Zákon se týkal výslovně taky těch, jež se toulají z místa na místo, živí se nekalým způsobem, a to i tehdy, jsou-li hlášeni v obci k trvalému pobytu. Změnil životy mnoha Romů i dalších osob s tzv. potulným zaměstnáním.

Poválečné migrace a nevole úředníků i lidu

V padesátých letech žila naprostá většina Romů dlouhodobě usazeně. V poválečném období však probíhala masivní migrace za prací ze Slovenska do Českých zemí, která měla částečně přechodný nebo sezónní charakter, což podporovalo představu o "kočovnosti" Romů. Jedinou skupinou, která v té době ve významnějším rozsahu žila kočovným způsobem života, byli Romové olašští. Ovšem i v rámci této skupiny žily plně na cestě, tedy neusazeně, jen některé rody. Řada olašských Romů, podobně jako desetitisíce dalších slovenských Romů, přijela v poválečné dekádě do Česka za prací vlakem, nikoliv na povozech tažených koňmi. Na Slovensku, odkud k nám po válce olašští Romové (opět) přišli, docházelo k jejich usazování již v meziválečném období, někde již od druhé poloviny 19. století. Události odehrávající se za druhé světové války však Romy v některých obcích připravily o jejich obydlí, takže byli nuceni po válce opustit svou obec a vydat se za novým životem, často právě do Česka.

Nepříliš početné skupiny, které se ještě pohybovaly v padesátých letech po českých zemích s vozy a koňmi, byly trnem v oku místním obyvatelům i lokálním politikům. Archivní záznamy svědčí o tom, že na Ministerstvo vnitra přicházela „zdola“ řada apelů, aby bylo učiněno kočovnému způsobu života zadost. V různých hlášeních (ale také v dobovém tisku) úředníci definují kočovné Romy jako „hlavní nešvar, se kterým by bylo nutno co nejdříve skoncovat. Skupiny těchto lidí se rády sdružují a jsou pak přímo postrachem obyvatelstva“ (hlášení pracovníků KNV Praha). Krajský národní výbor v Plzni už v roce 1952 přebíral iniciativu a vyzval místní výbory k postarání se neprodleně o trvalé usazení kočujících osob: „Doporučuje se pro ubytování použít zatím jejich vlastních vozů, z nichž se sejmou kola. (...) Vozy se postaví na špalky na vhodném místě, nejlépe v blízkosti budoucího pracoviště cikánů. Potahy budou cikánům odebrány a prodány.“

Vznik zákona a jeho důsledky

I když Ministerstvo vnitra ještě v roce 1952 odsoudilo iniciativu plzeňského KNV o nucené sedentarizaci (usazení) jako příliš represivní, „v rozporu s našimi základními zákony“, na lokální úrovni k vykonávání nejrůznějších represivních opatření, zabraňujících kočovnému způsobu života, přesto opakovaně docházelo po celá padesátá léta. Berci Stojka, ročník 1949, dnes žijící v Lounech, na tuto dobu vzpomíná slovy: „Doba po válce byla zlá. Jezdili jsem po Čechách a Neromové nás odevšad vyháněli. Jen nás viděli, křičeli na nás: „Židi, Cikáni, odchod! Pryč! Ještě jednou na vás pošleme Hitlera!“. Odevšad nás vyháněli.

Říkali nám: „Cikáni, seberte se a odtáhněte pryč.“ Skupinám byly odebírány koně nebo byly postrkovány z okresu do okresu a z kraje do kraje. Někdy byly také voženy vlakem tam a zpět přes celé Československo jako horký brambor, který nechtěl žádný okres přijmout.

Sedentarizaci Romů docílil až zákon č. 74 z 1958 o trvalém usazení kočujících osob. Představa, že zákon měl za následek trvalé usazení v té době (poslední) kočovné skupiny, olašských Romů, je však značně zjednodušující. Kromě olašských Romů, kteří tvořili maximálně 10% z celkového počtu Romů na území Československa, se zákon, a po něm následující soupis, poměrně drastickým způsobem dotkl i dávno usedlých Romů. Ti v očích úředníků, kteří rozhodovali o zařazení do určené kategorie, představovali – řečeno současným jazykem – nepřizpůsobivé občany.

Počátkem února 1959 byl na základě zákona realizován v na celém území Československa tzv. soupis, při kterém došlo k praktické realizaci zákona č. 74/1958. Tento soupis můžeme považovat za přelomový. Pokud byl po něm někdo přistižen při kočovném způsobu života, hrozil mu trest odnětí svobody na dobu 6 měsíců až tří let. Pamětnice Mária Lakatošová (1951) popisuje, jak soupis, a tedy i nucené usazení, probíhali: „Dovezli nás sem do Peček a dali nás na jedno místo na konci města. Jeli jsme s vozy zrovna tady někde poblíž. Vzali nám koně a poslali je všechny na jatka. Takové dobré koně! Nedali nám za ně ani korunu. Dali nás bydlet do starých vyřazených železničních vagonů. Někdo bydlel ještě ve své maringotce nebo ve voze. Pamatuji si, že nás přivezli policajti. Spolu s policajty přišli lidé ze sociálky, a všechny si nás zapisovali.

Zapisovali staré i mladé, ženy i muže, děti, všechno zvlášť. Každého, kam patřil. Kolik měl dětí. Tomuhle se říkalo soupis“.

Realizace soupisu, stejně tak i dodržování a kontrolování dalšího pobytu v místě trvalého bydliště, se však lokálně velmi různila. V českých a moravských krajích měl obecně represivní charakter, zatímco v některých částech Slovenska, kde byly romské skupiny často napojené na místní ekonomiku, byl přístup ke „kočování“ obecně mnohem benevolentnější. Řada olašských pamětníků žijících na Slovensku, si proto na soupis z roku 1959 vůbec nepamatuje, nebo jej nechápe jako přelomový. Ježdění s vozy po vesnicích, často pod hlavičkou sběrných podniků nebo jinou v té době legální formou, se věnovaly některé rodiny olašských Romů v různých částech Slovenska, ještě i v dalších desetiletích po soupisu. V té době již ale byli všichni olašští Romové usazení, a takovýmito aktivitám se věnovali stále více příležitostně. V tu samou dobu bylo něco takového v Čechách a na Moravě nemyslitelné. „Nesměli jsme jít do jiného okresu. Na to se dívali podobně, jako bychom chtěli emigrovat na západ,“ vzpomíná Berci Stojka (1949) z Loun.

Zákon č. 74/1958 vyhrožoval vězením až do roku 1990 a z právního řádu zanikl až v roce 1998. Zákon, namířený původně zejména proti kočovným skupinám, postihl mnoho různých romských rodin, zejména pracovní migranty, a stovky rodin tzv. světských a další osoby vykonávající pojiždné profese.

74

Zákon

ze dne 17. října 1958

o trvalém usídlení kočujících osob

Národní shromáždění Republiky československé usneslo se na tomto zákoně:

§ 1

Národní výbory poskytují osobám, které vedou kočovný způsob života, všestrannou pomoc, aby mohly přejít k usedlému způsobu života; zejména jsou povinny těmto osobám pomáhat při opatřování vhodného zaměstnání a ubytování a působit výchovnými prostředky soustavně k tomu, aby se staly řádnými pracujícími občany.

§ 2

Kočovný způsob života vede ten, kdo se ve skupinách nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci nebo se živí nekalým způsobem, a to i tehdy, je-li v některé obci hlášen k trvalému pobytu.

§ 3

Kdo setrvává při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta.

§ 4

Ministr vnitra vydá v dohodě se zúčastněnými ústředními úřady předpisy k provedení tohoto zákona, v nich může zejména stanovit, jakým způsobem budou prováděny dodatečné zápisy do matrik, zajištěna evidence a zjišťována totožnost osob, které vedly kočovný způsob života.

§ 5

Tento zákon nabývá účinnosti dnem vyhlášení, s výjimkou ustanovení § 3, které nabývá účinnosti dnem 1. března 1959; provedou jej ministři vnitra a spravedlnosti v dohodě se zúčastněnými členy vlády.

Novotný v. r.

Fierlinger v. r.

Široký v. r.

Barák v. r.

Dr. Škoda v. r.